

ניצוצות אחרונים

הרב יוסף צבי רימון

תוכן

א. הערת פתיחה
ב. בין נשים לגברים
נגיעה
שיחה

ג. מקומות מכוסים
ידיים
רגליים
ד. לסיכום

א. הערת פתיחה

התייחסות רצינית ומקיפה להלכות צניעות, דורשת פריסה רחבה מאד הן בתחום ההלכה והן בתחום המחשבה, ואין כאן המקום להאריך. לכן נגענו במספר נקודות יסודיות המתייחסות לגופו של עניין.

למרות התקדמות המדע, לא השתנו דברים רבים מאז אדם הראשון ועד ימינו. נושמים אנו באותה דרך, אוכלים אנו באותה דרך, גם אם אין אותו תפריט על שולחנו ומן הסתם השתנו דברים נוספים, בהתאם לשינויי המציאות.

כך אף בהלכות צניעות, יש דברים הטבועים בגופו של האדם ואינם בני שינוי, וישנם דברים המשתנים בהתאם למציאות¹, (כפי שאמנם השתנו דברים בהתאם למציאות המתחדשת, ועל כך יבואר בהמשך).

דבר זה נכון לגבי גברים ונשים כאחד. שלא כמו הנשמה, בענייני הצניעות, שונה מבנה הגוף שלהם, ולכן הגדרת ערווה תהיה שונה בין גברים לנשים.

להלן, יסודות בהלכות צניעות. כותב אני בהיסוס, כיוון שהדברים כתובים בקצרה, ולא באורך שהיה ראוי, אך נעתרתי לבקשת העורכים, לתת מקורות יסודיים בנושא זה (בכל מקרה של ספק וכד' אבקש לפנות ולברר באופן אישי).

1. נקודה זו ברורה ומוסכמת. אמנם, לגבי הגדרת הערווה, יש ניסוחים שונים, ואנו נלך באופן כללי בדרכם של גדולי הפוסקים: הפמ"ג ח"א, משנ"ב והחזו"א וכו' [ולא כדברי המודות, ברכות פ"ג סי' ל"ז; באו"ח בא' ח' י; ישכיל עבדי ח"ד סי' ט. ועיין בכך בשו"ת יביע אומר ח"ו או"ח סי' י"ד אות ג]. ויש להאריך בעניין זה הרבה, ואכמ"ל.

צריך לזכור שהלכות צניעות כוללות לא רק את אורך הבגדים וכד'. אדם יכול להקפיד על כל אלו ועם זאת, לא להתנהג בצניעות. צניעות כוללת דיבור מתאים, לבוש שאיננו מושך במיוחד וכיו"ב, כלומר, צניעות בכל אורחות חייו.

ב. בין נשים לגברים

יש דחפים באדם שמהותם חיובית, ונועדו לבניית העולם ולחיבור בין איש לאשתו. דבר זה מוביל לכמה נקודות:

א. יש האומרים שאין להם הנאה מנגיעה בבנות וכו'. אף אם דבר זה נכון זו בעיה כשלעצמה – אין אנו רוצים להכהות ולטשטש את הדחפים הללו, אלו דחפים חיוביים.

ב. אנו צריכים להשתמש בדחפים אלו רק למטרות שלהן נועדו (בין איש לאשתו) ולכן הקשר בין בנים לבנות יכול להיות שכלי ולא רגשי.

יש דברים שמהותם לזרו דחפים אלו ולחבר בין המינים – כמו גדרי צניעות שהזכרנו, וכן גם גבי נגיעה שנדבר בה כעת.

אולם ישנם דברים שמשמשים לכמה מטרות, אחד מהם זו השיחה.

השיחה נועדה לתקשר קשר טכני ושכלי, וכמו כן נועדה לחבר רגשית. כיוון שכך, עצם השיחה מותרת, אולם עלינו לראווג שתוביל רק אל המטרות מהסוג הראשון (שכלי), ובכך נדון בהמשך.

נגיעה

בספרא, בפרשת אחרי מות (פרק יג) נאמר:

"ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב לגלות ערוותה" (ויקרא יח יט). אין לי אלא שלא יגלה, מניין שלא יקרב? תלמוד לומר 'לא תקרב'.

אין לי אלא נידה, מנין לכל העריות? תלמוד לומר: "איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערווה" (שם יח ו).

מכאן למדנו שני דברים:

א. יש איסור לא רק בקיום יחסי אישות עם האשה, אלא אסור גם להתקרב אליה (בנגיעה קרובה, פדלהלן).

ב. האיסור הוא לכל העריות (אשת איש, נידה אפילו פנויה וכו').

בפשטות עולה מן הספרא שבנגיעה של חיבה יש איסור תורה. וכך כתב הרמב"ם (ספר המצוות לא תעשה שנג):

הוזהרנו מלהתענג כאחת מכל העריות ואפילו בלי ביאה, כגון התיבוק והנישוק וכיוצא בהן מפעולות שאדם נהנה מהן.

'לא תקרבו לגלות ערוה' – כאילו אמר: לא תתקרבו אליהם, קרבה המביאה לגלות ערוה...

הרמב"ן (בהשגות שם) חולק וסובר שאין בכך אלא איסור דרבנן:

הרב מצא הוראה מפורשת ותלה דבריו באילן גדול, אבל לפי העיון בתלמוד אין הדבר כן, אין בקריבה כגון חיבוק ונישוק 'לאו'. זה האיסור הוא מדרבנן... אסמכתא בעלמא. והרבה מאוד כן בספרא ובספרי.

ראינו אם כך, שנגיעה של חיבה, לדעת הרמב"ם היא דאורייתא, ולדעת הרמב"ן היא דרבנן. בשו"ע (אה"ע סי' כ א) פסק כדעת הרמב"ם.

לכן, צריך להיזהר מאוד, במיוחד בחברה מעורבת, מנגיעה. חבר וחברה הנוגעים זה בזה, עוברים בדרך כלל על איסור תורה, או לפחות גובלים באיסור תורה, שהרי נגיעה כזו, היא נגיעה של חיבה.

גם נגיעה שאינה של חיבה, אסורה. לדעת הבית שמואל, אה"ע סי' כ ס"ק א, יש בכך איסור דרבנן. לדעת הרב פיינשטיין אין איסור בעצם הנגיעה [ולכן התיר נסיעה באוטובוס, למרות שיש דחיפות לעתים וכד', וכן התיר לשבת ליד אישה "כשאין מקום אחר" – שו"ת אג"מ, אבה"ע ח"ב סי' יד], אבל יש איסור בכך שמא יוביל לידי חיבה [ולכן התיר ישיבה ליד אישה רק כשאין מקום אחר, וכן אסר לחיצת יד לאשה – שו"ת אג"מ, אה"ע ח"א סי' נו. אמנם, נראה שאם הושיטו לו יד, יש על מה לסמוך להשיב ידו, אם חושש שהצד השני ייעלב (עיי' עוד יוסף חי, א' פרשת משפטים; ועיי' ירושלמי סוטה פ"ג ה"א "כהן מניח... לשעה", ואכמ"ל). אולם: ישתדל שהלחיצה תהיה רפה; וכן, אם מדובר במישהי שפוגש בקביעות ראוי לא להקל בכך, אלא להסביר לה פעם אחת שיש בכך איסור הלכתי].

2. בשו"ת פני יהושע (ח"ב אבה"ע סי' מ"ד) דן האם בנידה יש דין של יהרג ואל יעבור כמו כל ערווה. ובאבני נזר (יו"ד ס"ס תס"א) ובחלקת יואב (יו"ד סי' כ"ט בהגה) כותבים שנידה אינה בכלל יהרג ואל יעבור.

אך, שאר הפוסקים חולקים, וברור להם שנידה ככל העריות, וגם לגביה יהרג ואל יעבור – ב"י, לבוש.

שיחה

שנינו במסכת אבות (א ה):

יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: ...ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו אמרו קל וחומר באשת חברו מכאן אמרו חכמים כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנום.

כאן, לא נתנו חז"ל הגדרה קבועה, אלא הגדרה משתנה – אין "להרבות". המונח "להרבות" הוא מונח יחסי. ברור שבמציאות שלנו כמות השיחה עם נשים רבה יותר מאשר בזמן חז"ל, שכן היום מצויות הנשים בסביבה הגברית הרבה יותר מזמן חז"ל (שאו היו מצויות בד"כ בבית, והיום הן יוצאות לעבוד, ללמוד או לסידורים וכד'), ועדיין אין בכך חריגה כל עוד אין אנו "מרכימים".³

מהי שיחה המותרת, ומה נקרא "להרבות"?

אפשרות אחת היא, שניתן לדבר רק דיבורים לצורך. אין לדבר כשאין צורך, וגם כשיש צורך יש למעט במלים. כך ניתן לראות בסיפור על ברוריה, אשת ר' מאיר: מספרת הגמרא, שר' יוסי הגלילי פגש את ברוריה, ושאל אותה: "באיזו דרך נלך ללוד?". ענתה לו ברוריה: "גלילי שוטה, לא כך אמרו חכמים 'אל תרבה שיחה עם האישה'?! היה לך לומר 'באיזה ללוד'!" (כלומר, היית צריך לקצר ולומר 'באיזה ללוד').

אמנם, ייתכן להגדיר אחרת. ייתכן שאיסור השיחה נובע מן התוצאות שלה.⁴ אסורה שיחה העשויה להביא ליצירת קרבה רגשית בין האישה לאישה.

לאור זאת, תהיה מותרת שיחה עם אישה, בתנאי שזו שיחה שאיננה יוצרת קרבה רגשית אלא רק קרבה שכלית. וכמובן, רק שיחה כזו, שאיננה שיחה של קלות ראש. כמדומה, שרכיבים מקלים, במיוחד בציבור שלנו, לפי ההבנה הזו, השנייה. לכן, אמנם בנים ובנות יכולים לשוחח יחד, אבל ברור שאין זה מן הראוי שבן ובת יצאו יחדיו לבילוי, כיוון שדבר זה מפתח מערכת רגשית. יש מקום להתיר זאת, כאשר מדובר בקבוצה גדולה, או כאשר מדובר על יציאה למגמת נישואין.

3. באופן עקרוני, כל ציבור דתי אמור להסכים לזאת. לא תמצאו כמעט אף אחד, המקיים כיום את דברי הרמב"ם, בהלכות אישות פי"ג הי"א, כפשוטם: "ויש לבעל למנוע מזה, לא יניחנה לצאת אלא כמו פעם אחת בחודש או כמו פעמיים בחודש לפי הצורך", ועוד מקומות, ואכמ"ל. אמנם, עיקר המחלוקת היא לגבי המינון הנכון.³

4. עירובין נג ע"ב.

5. עיין רמב"ם בפירוש המשניות שם "ובריכושי השיחה נקנית לו מגרעת התאוותנות", ועיין עוד שם

טיב הקשר בין בן לבת, לא יכול להיות כמו זה שבין שני בנים. קשר זה יכול להיות רק במערכת השכלית, ולא במערכת הרגשית, וקל וחומר שצריך להיזהר מכך באישה נשואה.

קרבה רגשית בין בן לבת, שלא למטרות נישואין, טומנת בחובה סכנות רבות. ראשית, תחושות כאלו אמורות ללוות זוג נשוי בלבד. גם אם המגמה הכללית היא נישואין, הרי שאם הקשר מתחיל בגיל מוקדם מדי, נוצר קשר רגשי בלי כיסוי רוחני מתאים. כשגדלים, מתברר שהפערים הרוחניים אינם מאפשרים להתחתן, ואז מפח הנפש גדול (ולצערי חזיתי בכך פעמים רבות, אצל חבריה מעולים).

שנית, דבר זה עשוי להביא לנגיעות בין בנים לבנות, ובמיוחד כאשר מדובר בקשר ממושך.

ג. מקומות מכוסים

במאמרים המחשבתיים דנו במהות הדברים ובחשיבותם. לבוש צנוע יוצר קשיים – הן בתום הרב בקיץ, והן בהשקעה הרבה בחיפוש אחר בגדים צנועים. אולם, קושי זה שכרו בצידו – המאמץ בונה אותנו ואת החברה כולה. רוצה אני רק להוסיף ארבע נקודות בקצרה על לבוש לא צנוע לנשים:

א. בעיה אחת היא בכך שמכשילים את הגברים. יש הטוענות: זו בעיה של הבנים, לא שלנו! אבל כמובן שזו טענה מבט מצומצם ושטחי. החברה צריכה להיות בנויה מנשים ומגברים. לכל אחד ישנן תכונות מיוחדות, והשילוב של שניהם (איש ואשה) בונה את החברה. לכן, אמנם, בגברים ישנן תכונות מסוימות ויצרים מסוימים גדולים מאלה של הנשים, אבל סוף סוף זהו לא צורך הגברים אלא צורך העולם כולו!

ב. עצם ההנאה שבן נהנה מגופה – זו פגיעה באשה. שימוש זול בגופה! (וכך בפרסומות שמשתמשים בגוף האשה בשביל למכור מוצר כלשהוא).

ג. ה' ברא אותנו (לאחר החטא) באופן שנרגיש בושה בעירום, הבגדים הם כבודו של האדם. דבר זה מלמד שעצם העובדה שאנו ללא בגדים, זו בושה עבורנו. אנו חושפים משהו שצריך להיות פנימי. עצם העובדה שאשה חושפת דברים פנימיים בגופה, צריכה להיות בושה טבעית לאשה. כמו בכל המצוות, הרי שאת גרדי המצווה קובעים חז"ל, וכך גם במקרה שלנו, את הגדרת הערום נלמד מחז"ל ומן הפוסקים.

ד. יצירת קשר בין בנים לבנות – ככל שהחשיפה הגופנית גדולה יותר, עשויה רמת הקשר להיות חושנית וגופנית, ולטשטש את הקשר הרוחני. (ולעתים לדבר זה יש השלכות חמורות, כאשר הבסיס לקשר הופך להיות בסיס של תאוה. ולגבי בעל

ואשה, יש חשיבות אמנם לחשיפה זו, שאמורה להביר מחיצות וליצור חיבור, אך אין כאן המקום להאריך בכך.

בהגדרת הערוה ישנם דברים שכתבו הפוסקים שהם איסורים בעצם, כלומר, הגדרות הטבועות בגופנו ושאינן משתנות, וישנם דברים שתלויים במנהג המקומות.

רגליים

הגמ' בכרכות (כד ע"א) אומרת ש"שוק באישה ערוה". יש מן הראשונים שהבינו שדבר זה איננו אמור רק לעניין קריאת שמע, אלא שזו גם הגדרה לעניין צניעות, וכך הבינו הפוסקים (הג"ל, בהערה 1).

מהו שוק? החזו"א (או"ח סי' יז ח) הסתפק האם מדובר בתלק שבין הברך לקרסול [ואם כך, צריך ללכת עם גרביים] או בחלק שעד הברך. הוא מביא כמה ראיות שהכוונה לחלק התחתון (עד הקרסול), ומתן:

1. **הרשב"א תמה**, מהו חידוש הגמרא, הרי פשוט הדבר ששוק באישה ערוה. וענה בשם הרמב"ד, שהחידוש הוא שלמרות שהשוק איננו מקום מכוסה אצל איש, הרי שהוא צריך להיות מכוסה אצל אשה. אם מדובר בחלק העליון, שמעל הברך, הרי שזהו ודאי מקום מכוסה אצל איש (וודאי בזמן הגמרא), ואם כן, נראה שהחידוש הוא לגבי החלק התחתון, הסמוך לקרסול.

2. **הב"ח כתב**, שהשוק תמיד מלוכלך, ודבר זה תואם את החלק התחתון המתלכלך בהליכה, ולא את החלק שמעל הברך.

3. החלק שמעל הברך נקרא ירך, ולא שוק.

המשנה ברורה (סי' עה ס"ק ב) סבור שמדובר בחלק העליון, שעד הברך [ולפי זה די בחצאית שתגיע עד אחרי הברך]. אמנם, במקום שבו המנהג לכסות גם את החלק התחתון, צריך ללכת לפי המנהג (מ"ב שם). דהיינו שכיסוי חלק זה תלוי במנהג המקומות, ואיננו ערוה בעצם.

החזו"א עצמו מביא את המ"ב, מביא ראיה לטובת המ"ב, ואף מנסה ליישב את הראיות הנגדיות. בסיכום דבריו נשאר החזו"א בצ"ע.

ישנם פוסקים רבים שחלקו על המשנה ברורה, כיוון שמפשט המשנה באהלות (פ"א מ"ח) משמע שהשוק מגיע עד הקרסול, ולדעתם צריך מעיקר הדין לכסות עד הקרסול, ללא קשר למנהג המקום.

למעשה, נראה שמי שיכולה להחמיר ולכסות עד הקרסול, יש בכך עדיפות [לא חייבים ללכת עם גרביים. ניתן ללכת עם שמלה ארוכה, ואם היא מגיעה עד הקרסול, אין חובה מעיקר הדין ללכת עם גרביים כלל, כי כפות הרגליים אינן צריכות כיסוי מעיקר הדין, פרט למקום שבו נוהגות לכסות את כפות הרגליים]. המקלה כמ"ב יש לה על מה לחמור. אבל צריך להבדיל בין החמירה והחמירה הכללית.

כאשר יושבים או רצים. ובמיוחד צריך להיזהר מחצאיות שנראות ארוכות לכאורה, אך יש בהן שסע ארוך וכו'. מובן שצריך להקפיד שהבגדים לא יהיו שקופים וכו'.

ידיים

הגמ' בכתובות עב ע"א אומרת שאחת הנשים שעוברת על דת יהודית, היא אחת שמראה זרועותיה לבני אדם. הפוסקים (הג"ל) הבינו מכך שהזרוע צריכה להיות מכוסה. החזו"א הסתפק גם לגבי היד, האם צריך לכסות את כל היד, או שמא רק עד המרפק. אמנם במשנה הג"ל באהלות, עולה שהזרוע היא רק עד המרפק, ואם כן, אין צורך ללכת עם שרוול ארוך.

לגבי המרפק עצמו, אין, למיטב ידיעתי, התייחסות מפורשת בפוסקים. יש מרבני זמננו, שהיה ברור להם שאם הזרוע צריכה להיות מכוסה, הדבר כולל גם את המרפק⁶, אך יש שכתבו שאין הדבר ברור, ומי שאינה מכסה את המרפק, יש לה על מה לסמוך⁷. ייתכן אולי שיש להקל גם אם נגדיר זאת כזרוע, מן הדין שרק "טפח מגולה באישה ערוה" (אמנם, הדבר תלוי אם דין זה נאמר גם לגבי צניעות, ולא רק לגבי קריאת שמע. כמורכב ודאי שאין קולא זו אמורה לגבי הברך, שהיא סמוכה למקום הערוה).

למעשה: יש יתרון למי שמכסה גם את המרפק: א. ייתכן שכך צריך להיות מעיקר הדין. ב. דבר זה הוא "מעצור" לשרוול שלא יתרום במצבים מסוימים במהלך היום. אולם, מי שמכסה עד המרפק, ללא המרפק עצמו, יש לה על מה לסמוך⁸.

ישנם פרטים נוספים שאין צורך להאריך בהם, למרות שיש הנכשלות בהם. צריך להיזהר שהחלק העליון של החולצה יהיה סגור, באופן כזה שגם כשמתכופים וכו', לא ייחשף החלק הפנימי יותר. וכן יש להיזהר שלא ללכת עם בגדים צמודים מדי, ולא עם בגדים מושכים באופן חריג.

ד. לסיכום

כאמור לעיל, דווקא בחברה שהמפגש בין המינים קיים, צריך להקפיד יותר על עניינים שעשויים להיכשל בהם: צריך להישמר מנגיעות, צריך להקפיד על טיב

6. הרב נויבירט שמעתין 11.

7. עיין בגיליונות הבאים בשמעתין, שם.

8. כמו כן, נראה שאין לתת הנחיה לאשה החולכת בחולצות עם שרוולים, אך כאלה שאינם מגיעים עד המרפק, שצריכה מיידית להחליף את בגדיה. ההנחיה צריכה להיות, שהיא צריכה לשאוף, שמעטה כל הבגדים שקונה יגיעו עד המרפק [ועד אז, תסמוך על החולקים על הפוסקים הג"ל בהע' 1]. ולמרות שראוי לנהוג כפוסקים המחמירים הג"ל, הרי שבמקרה זה, נראה שההצעה הג"ל פרקטית יותר. כמו כן, דעות החולקים על הפוסקים הג"ל, תוכל ללמד זכות, על אמהות וסבתות, המקפידות על כל ענייני צניעות וכו'. למרות שישנו מחמירי על פרט זה.

הקשר (שיחה שכלית, ולא קרבה רגשית), צריך להקפיד על המינון של העירוב, על דיני ייחוד (ייחוד, זו קרבה שאמורה להיות רק מן החתונה ואילך, דבר המתבטא ב"חדר ייחוד"), על לבוש צנוע (לבנות ולבנים), על דיבורים צנועים, להקפיד כדיני שירת אישה, וכד'. באופן כזה, ניתן לבנות חברה, המיוסדת על אדני ההלכה⁹.

9. כאמור לעיל, יש להאריך הרבה במקורות ההלכתיים, ואכמ"ל. כמו כן, ישנם נושאים שונים שבהם צריך לחדד את ההקפדה: קול אישה [אין ללכת להצגה-מחומר, שבו אשה שרה (במיוחד כאשר שירת נשים היא מרכזית בהצגה); גם אם סומכים על ההיתר של השרידי אש בשירה, הרי שצריכים הבנים להשתתף בשירה, וראוי שלא יביטו בפני הבנות בשעת השירה], כיסוי ראש לנשים – צריך לשאוף שהכיסוי יכסה את כל השיער (ניתן להקל כשיוצאות מעט שערות. ומי שמקלה כאג"מ שאין למחות כמי שמוציאה עד טפח, יש לה על מה לסמוך, אך צריכה להקפיד שלא ייצאו יותר מ-4 ס"מ משערה, כי בד"כ יש שיעור שני טפחים ברוחב הראש).